

DE AANWEZIGHEID VAN GOD STAAT ALTIJD OP HET SPEL

**Overdenking gehouden
op zondag 7 april 2013
bij de Remonstrantse Gemeente Eindhoven**

Door de geschiedenis spint God een lange, dunne, breekbare draad. En aan die draad verbindt Hij zijn zegen. Het begin van die draad maakt God vast aan Abraham, een losgeslagen Arameeër. En vanaf dat punt laat hij die draad zichzelf verder spinnen, door alle generaties heen. Elke vader of moeder geeft de draad door aan zoon- of dochterlief, die op haar of zijn beurt de draad weer doorgeeft aan de volgende generatie.

Af en toe maakt de bijbel een pas op de plaats en roept hij in herinnering, welke kronkelweg die draad heeft afgelegd. Dat gebeurt in lange geslachtslijsten. Het is niet de meest spannende lectuur, tenzij je de verhalen kent die erachter schuil gaan. Dan weet je dat het soms maar een haar scheelde, of de draad was afgebroken, de lijn onderbroken, de weg door de geschiedenis doodgelopen, de zegen opgedroogd, het vuur uitgedoofd in plaats van doorgegeven. Iedere keer is het weer spannend of de voorouderlijke zegen wel kan worden doorgegeven – en, zo ja, aan wie.

Die spanning ontstaat al meteen aan het begin, als Abraham zonder nageslacht dreigt te blijven. Pas op hoge leeftijd krijgt hij eindelijk een stamhouder: Izaäk. En zo staat telkens weer het doorgeven van het vuur op het spel. Dit is één van de gegevens, die het Oude Testament tot zo'n spannend boek maken.

Izaäk nu had – na wat aanvankelijk gesukkel - over nageslacht niet te klagen. Rebecca en hij kregen een twee-eiige tweeling: Esau en Jakob. Tussen de twee was er voortdurende rivaliteit over het eerstgeboorterecht. Technisch gezien was Esau de oudste. Hij was ook in lichamelijk opzicht de sterkere. Daar stond tegenover dat hij wat impulsiever en onhandiger

was - en zich daardoor wat omslachtig door het leven sloeg. Hij was het type 'ruwe bolster blanke pit', zeg maar. Jakob was iets fijner besnaard. Hij was introvert en eerder geneigd om na te denken voor hij iets deed. Als keerzijde daarvan was hij ook wat doortrapper. Dankzij zijn sociale intelligentie – en niet te vergeten dankzij het feit dat hij zijn moeders favoriet was – wist hij uiteindelijk op slinkse wijze het eerstgeboorterecht in de wacht te slepen - en daarmee de zegen die van geslacht op geslacht werd overgedragen. In een smakelijk hilarisch verhaal wordt over Jakobs list verteld. En zo kwam de draad van de geschiedenis uit Izaäks handen in die van Jakob.

Ook nu weer komt het precaire, kwetsbare karakter van de draad aan het licht. Juist door het feit, dat Jakob de zegen van zijn vader op oneigenlijke manier heeft verkregen, komt de continuïteit van het grote verhaal op het spel te staan. Ten eerste moet hij een lange reis maken om op zoek te gaan naar een passende huwelijkspartij: een reis die hem voert door barre streken en vijandig gebied. Bovendien laat Esau het natuurlijk niet op zich zitten en maakt hij jacht op zijn broer. En zo is Jacob vogelvrij. De drager van de zegen van Abraham en Izaäk is opgejaagd wild. En als zodanig treffen we hem aan in het verhaal van vandaag.

Het is een bekend verhaal. Jacob komt aan in een plaats met de naam Luz. Daar legt hij zich te ruste. In zijn slaap heeft hij een merkwaardig visioen: hij ziet de bekende Jakobs ladder, die hemel en aarde met elkaar verbindt. En vanuit de hemel onderstreept de Levende zelf de zegen, die Izaäk al heeft uitgesproken over zijn zoon. Die zegen is tweeledig. Jacob zal de volgende zijn in de keten die de generaties met elkaar verbindt. Hij zal de zegen dragen en doorgeven. De Levende zegt bovendien toe dat hij zal waken over Jacob en hem zal beschermen op al zijn omzwervingen.

Kortom: er is enerzijds een grote, ruim bemeten zegen, die het bestek van een mensenleven te buiten gaat en anderzijds een meer praktische zegen, waar je als mens wat aan hebt.

Ontwaakt uit de droom, geeft Jacob een wijding aan deze plaats. Hij richt er een bescheiden heiligdom op. En hij doet een belofte, die tegen de achtergrond van het voorafgaande merkwaardig prozaïsch en pragmatisch

aandoet. Jacob sluit als het ware een deal met God. Als die God inderdaad in staat zal blijken, om hem heelhuids door het avontuur heen te slepen: dan zal Jacob hem tot zijn God proclameren. De nieuwe aartsvader stelt God als het ware op de proef.

Enkele jaren geleden zijn we hier in de kerk gestart met een eigen, klein avontuur. In het kader van ons activiteitenprogramma heeft een groep in twee jaar tijd de zogenaamde ‘Jozefromans’ van Thomas Mann gelezen. In deze minder bekende romancyclus van de Duitse schrijver geeft deze een literaire parafrase van, ja: een parodie op de verhalen over Jacob en zijn zoon Jozef. Ook het verhaal van de Jacobs ladder komt erin voor. Deze literaire versie wil ik even kort beschrijven.

De schrijver doet de chronologie een beetje geweld aan. Hij laat aan het relaas een pijnlijke confrontatie voorafgaan tussen enerzijds Jacob en anderzijds een afgezant van zijn gepikeerde broer, die hij de voorouderlijke zegen afhandig heeft gemaakt. Om het er levend vanaf te brengen, gaat Jacob letterlijk en figuurlijk diep door het stof. Met deze vernederende ervaring nog vers in het geheugen – maar tevens met het voldane gevoel, dat hij dankzij zijn theatrale zelfvernederings het lot te slim af is geweest – met al deze gemoedsaandoeningen gaat hij eenzaam de avond in en zoekt hij een slaapplek.

Thomas Mann geeft kleur aan het verhaal door te putten uit oudheidkundige inzichten van zijn tijd. In zijn versie is de slaapplek een in de open lucht gelegen heiligdom, een cirkelformatie van rotsblokken, boven op de heuvel die uitrijst boven het stadje Luz. Er staat reeds een gewijde steen, een omhoog wijzende fallus. En in deze atmosfeer krijgt Jacob een visioen. Door zijn oogleden heen – die dienen als een soort zonnebril - neemt hij een groot en letterlijk schitterend bouwwerk waar. Dit bouwsel wordt beschreven als de toren van Babel, zoals we die kennen van bepaalde schilderijen: het is een taps toelopende toren waaromheen zich een lintvormige trap wentelt die in de hoogte uitkomt bij het heilige der heiligen, bij de troon van God zelf. Over de trappen stijgen en dalen tempeldienaars. Jacob is niet zomaar ergens: hij is aangekomen bij de ‘navel van de wereld’, aan de voet van het grote ‘navelsnoer’ dat hemel en

aarde verbindt. De plaats heet Babel, hetgeen poort van God zou betekenen. Dit visioen verklaart waarom hier al een heiligdom was, voordat Jacob aankwam. En hier, aan de voet van Gods troon, krijgt Jacob uit Gods eigen mond de toezegging van diens zegen en bescherming. Dit is ook een verheffing in de adelstand – en als zodanig een welkome compensatie voor de vernedering die Jacob nog kort daarvoor heeft ondergaan. Met opgeheven hoofd kan Jacob zijn weg verder vervolgen.

Laten we teruggaan naar het verhaal in zijn oorspronkelijke, sobere versie. Het verhaal spreekt over een religieuze ervaring, die een merkwaardige tweeledigheid heeft, de dubbelheid van verheven mystiek enerzijds en nabijheid en aardsheid anderzijds.

Aan de ene kant lijkt Jacob oog in oog te staan met een God die als een vorst op zijn lauweren rust en die een min of meer toevallige voorbijganger laat baden in zijn licht dat hier eeuwig straalt. Dat is het wat aan Jacob de juichkreet ontlokt: “Dit is een ontzagwekkende plaats, de plaats waar God woont!” Met andere woorden: dit is de navel van de wereld, het ankerpunt van de kosmos, de plaats die het verdient om te worden verheven in de adelstand van een heiligdom en een pelgrimsoord. Hier is God aanwezig. Buber en Rosenzweig zeggen het in hun klassieke vertaling als volgt: hier ‘weest’ God. Waarmee ze benadrukken dat God hier Zijn ‘zijn’ volstrekt uitleeft. Hier is kortom de ‘place to be’ voor God – en dus ook de ‘place to be’ voor de mensen. Wie Gods aanwezigheid hier heeft geproefd, wil niets liever dan zich hechten aan deze plaats, niets liever dan opgaan in Gods statische, eeuwige, glansrijke aanwezigheid.

Er is ook een andere kant. Jacob laat zich niet verleiden om van deze plek zijn vaste woon- en verblijfplaats te maken. Jacob weet dat zijn bestemming erin bestaat, om verder te trekken door de ruimte en de tijd. Hij is lid van de dynastie van een losgeslagen zwerversvolk. Hij erkent dat God ook en vooral in dat zwervende bestaan aanwezig is, zegenend en beschermend. God is niet alleen statisch aanwezig op een heilige plek, waaraan we ons zouden moeten hechten – weet Jacob: nee, God hecht zich juist aan mensen als een trouwe reisgezel. Gods ‘zijn’ is geen rusten op zijn troon, doch meegaande nabijheid en actieve trouw aan zijn zwervende

lieveling. “Ik ben bij je, waar je ook gaat of staat!” God is geen baarmoeder waarmee we via de navelstreng zijn verbonden, maar degene waakt over de draad die door de geschiedenis loopt.

Oog in oog met de Levende ontdekt Jacob als het ware twee kanten van de religieuze ervaring, twee aspecten die zich altijd weer doen gelden. Het ene aspect is de mystieke, statische aanwezigheid van God, die als een middelpunt alles naar zich toe trekt. God is het punt waarop al onze middelpunt zoekende krachten gericht zijn en waar wij heen en binnen worden gezogen. Het andere aspect is de dynamische aanwezigheid van God als degene die met ons meebeweegt - of liever: die voor ons uitgaat. Dit is een aanwezigheid die iedere keer weer op het spel staat en waarop je dus geen tempel kunt bouwen.

Zijn dit nou twee kanten van één en dezelfde zaak? Vullen deze aspecten elkaar aan? Houden ze elkaar in evenwicht? Dat zou kunnen. Er is echter ook een andere, partijdige uitleg van deze tekst denkbaar. Het zwervende bestaan van God en mens lijkt het te winnen van het sedentaire. De beweging en het onderweg zijn lijkt te prevaleren boven het gehecht zijn aan een heilige plek, boven het geworteld zijn aan Gods vaste woon- en verblijfplaats.

Deze partijdige uitleg ligt des te meer voor de hand, daar het ‘onderweg zijn’ een Leitmotiv is in het boek Genesis. Adam en Eva moesten bijvoorbeeld de couveuse van het paradijs verlaten om de wereld te verkennen en ontginnen. De inwoners van Babel moesten worden verdreven van die ene plek waar ze op een kluitje zaten en waar ze probeerden zo dicht mogelijk bij de hemel te komen met hun termietenheuvel – de reden waarom God spraakverwarring schiep, die ertoe leidde dat de mensen alle kanten op stoven. Enzovoorts.

Het lijkt of Jacob, op de vlucht voor de harde realiteit en in de roes van de droom, opnieuw de verleiding ondergaat van de torenbouwers van Babel. Hij ondergaat de verlokking om te schuilen in de veilige religieuze ervaring van een baarmoederlijke God, waarmee de navelsnoer van de wenteltrap hem verbindt. Tegen die achtergrond is Thomas Manns associatie met de

toren van Babel verhelderend, zeker als die toren door hem ook nog eens een navelsnoer wordt genoemd.

Die godservaring is echter een droom, waaruit Jacob ontwaakt. Als Jacob zijn ogen heeft uitgewreven in het jonge morgenlicht, doorziet hij het visioen als een hersenspinsel. Hij bouwt weliswaar een altaar, om de herinnering aan zijn mooie ervaring te markeren en levend te houden. Maar vervolgens zet hij een zeer pragmatische, ontvullende stap. Hij kijkt uit zijn wakkere ogen de wijde wereld in, die op hem wacht, en de toekomst in, de toekomst waar zijn bestemming ligt. En dan stelt Jacob die merkwaardig vrijpostige handeling, waarin hij God op de proef stelt. Hij lijkt te zeggen: 'Het moet nog maar blijken, dat God inderdaad is die Hij is. Dat moet vooral blijken door het feit dat hij zijn heilige biesen pakt, met mij meegaat en voor me uit gaat, waar ik ook ga of sta. Als God zichzelf op die manier waarmaakt: dan zal ik hem belijden als mijn God.' Met andere woorden: Jacob knipt de denkbeeldige navelsnoer die hem verbindt met God door, trekt de stoute schoenen aan van het avontuur - en daagt God uit om het zelfde te doen.

Het verhaal is voor meerdere uitleg vatbaar. Vandaag wilde ik deze uitleg bepleiten. God en mens zijn niet bestemd om in elkaar verstrengeld en in ruste te zijn. God en wij komen pas dan tot ons recht tot ons ware wezen, als we met elkaar op weg gaan in goede en kwade dagen, waar we ook gaan of staan. God en mens zijn niet in een symbiotische relatie met elkaar verbonden, als door een navelstreng, maar op elkaar aangewezen als reisgenoten, die samen een draad spinnen door de geschiedenis heen. Niet aan elkaar vastplakken, maar de draad van de geschiedenis vasthouden: dat is onze roeping.